

**ПОЛЬСЬКЕ
ТОВАРИСТВО
ПРИЯТЕЛІВ НАУКИ
В ЛУЦЬКУ:
СТАНОВЛЕННЯ
ТА ДІЯЛЬНІСТЬ
У 1935-1939 РР.**

м. Луцьк

Для сучасної української історичної науки характерним явищем є помітне зростання інтересу до ґрунтового краєзнавчого дослідження регіонів та населених пунктів України, тому числі Волині, показу внеску наукових та громадських закладів у вивчення їх минувшини та збереження місцевих пам'яток. Таке звернення до історичних коренів українського народу, відновлення призабутих вікових традицій і духовних цінностей сприяють відродженню його національної самосвідомості.

Вагому роль у вивченні минулого Західної Волині, збереженні її культурної спадщини відіграли наукові товариства, що працювали тут впродовж міжвоєнного періоду. Між тим їх діяльність ще не знайшла достатнього висвітлення. Науковий доробок дослідників з даної проблематики обмежується публікаціями Л. Потапчука, В. П'ясецького, І. Ковальчика. [14; 15; 20]. Тут визначаються напрями діяльності товариств, характеризуються основні видання, які з'явилися завдяки зусиллям цих установ, подаються матеріали про пошук, вивчення, збереження та оприлюднення історії та старожитностей регіону.

Мета статті – охарактеризувати внесок наукових товариств Волинського воєводства Другої Речі Посполитої у вивчення історії регіону, виявлення та збереження його пам'яток.

Згідно з умовами Ризького мирного договору (18 березня 1921 року) і рішенням Ради послів Антанти (15 березня 1923 року) такі етнічні українські землі як Західна Волинь, Західне Полісся, Холмщина, Лемківщина та Східна Галичина відійшли до складу Другої Речі Посполитої. Перед цією державою постала проблема швидшої колонізації, полонізації та інтеграції названих українських земель, у тому числі і Західної Волині, до свого складу. Знаряддям такої політики мало стати і місцеве краєзнавство. Досліджуючи

історію Волині, її старожитності у потрібному політичному руслі, проводячи пам'яткознавчу та пам'яткоохоронну роботу, можна було швидше асимілювати волинські землі і довести твердження про їх споконвічну польськість. Найактивнішим дослідником історії і пам'яток Волині стало Волинське товариство приятелів наук.

Волинське товариство приятелів наук з'явилося у 1935 році. Його заснували відомий польський історик, редактор краєзнавчого часопису „Rocznik Wołyński” („Волинський щорічник”), президент Союзу вчителів Польщі в Рівному Я. Гоффман і віце-воєвода Ю. Слешинський [1]. На основі рішення волинського воєводи від 2 січня 1935 року воно було внесено до реєстру товариств Волинського воєводства у місті Луцьку під № 59 [18, 42]. До його керівного складу увійшли Я. Гоффман, Ю. Слешинський, професор Луцької гімназії О. Яворчак, депутат польського парламенту Ю. Понятовський, викладач Кременецького ліцею З. Опольський, доктор Ю. Нець, краєзнавець Й. Чалович з Рівного. Товариство, його бібліотека і музей розташовувалися у Луцьку по вул. Сенкевича, 31 [18, 43].

Керівними органами Товариства приятелів наук виступали загальні збори, правління (уряд), наукова рада, ревізійна комісія. Зокрема, дорадчим органом була наукова рада, до якої входили всі дійсні члени Товариства приятелів наук. Вона займалась укладанням річного плану діяльності Товариства, створенням комісій і наукових закладів, публікацією наукових статей у періодиці, розглядала кварталні звіти комісій, представляла кандидатів на посаду керівників секцій, висувала кандидатів у заслужені і дійсні члени Товариства, ін. [12, 14]. Рада збиралась 4 рази на рік [2; 19, 37]. До її складу, окрім 22 поляків, входили і два українці – професор Празького університету В. Д'яконенко та ректор Політехнічного інституту в Подєбрадах С. Тимошенко [13].

Волинське товариство приятелів наук мало діяти як організація з координації роботи існуючих у Волинському воєводстві наукових установ [13]. Товариство мало чітку пропольську орієнтацію. Це відверто демонструвала січнева установча відозва 1935 року, де зазначалося, що Волинська земля споконвіку належить Речі Поспо-

литій. Для підкріплення цієї тези Товариство ставило перед собою такі завдання: 1) популяризувати на Волині історико-краєзнавчі та пам'яткознавчі дослідження; 2) опрацьовувати невідомі архівні зібрання; 3) організовувати видавничу діяльність; 4) проводити наукові засідання; 5) збирати матеріали для польських музеїв; 6) здійснювати наукову підтримку дослідників.

Волинське товариство приятелів наук налічувало приблизно 100 членів. 23 лютого 1935 року на засіданні наукової ради, де були присутні Я. Гоффман, Ю. Слешинський, А. Яворчак, Й. Чалович, Л. Кисіль, Ф. Мончак, З. Опольський, К. Пшемиський та деякі інші її члени, діяльність Товариства вирішили проводити у чотирьох комісіях: природничій (географія, геологія, біологія, ґрунтознавство), гуманістичній (включала в себе історію, філологію, етнографію, мистецтво, психологію, педагогіку та інші науки), господарчій (економіка, землеробство) та музейно-бібліотечній [12, 12]

Гуманістичну комісію очолював Я. Гоффман, а її історичний відділ – професор Л. Гай. [3]. Мета її діяльності полягала у вивченні історії Волині, проведенні архівної роботи, археологічних та етнографічних досліджень.

Музейно-бібліотечна комісія Товариства, якою керував адвокат Я. Ліщинський, здійснювала опіку над Волинським музеєм і бібліотекою. Вона поділялась на дві секції: музейну та бібліотечну [12, 13]. Бібліотекою товариства завідував доктор Ю. Нець. Зібрання бібліотеки складалися з власних зібрань і депозитів. З власних зібрань належить відмітити 57 дипломів (грамот): 3 – з XVI століття, 8 – з XVII століття, 25 – з XVIII століття, 21 – з XIX століття. Найстаріший диплом датувався 1536 роком. Крім цього, у бібліотечі містилось 1000 рукописів, 155 карт, 546 часописів і 21735 книг. У 1937 році книгозбір налічував 27000 примірників. Волинське товариство приятелів наук постійно закуповувало для бібліотеки книги і періодичу. Так, у 1939 році на ці потреби воно витратило тисячу злотих [17, 258 ; 16, 110-111].

Діяльність Волинського товариства приятелів наук була вигідна Другій Речі Посполитій. По-перше, ними на Волині проводилися дослідження у різних галузях науки, що давало широке підґрунтя

для розвитку культури польської та української спільноти, звичайно, при утвердженні провідної ролі польського чинника. По-друге, досліджуючи край, товариства шукали матеріал, який би доводив одвічну територіальну й етнічну приналежність Волині до Другої Речі Посполитої. По-третє, ці товариства, формуючи польську науку і роблячи ставку на молодь, виховували відданих польській державі громадян.

Аналізуючи архівні дані, матеріали міжвоєнних часописів, інші джерела, можна бачити, що діяльність Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини та Волинського товариства приятелів наук зосереджувалася на наступних провідних напрямках: 1) пошук і збір історичних (археологічних, етнографічних, археографічних, тощо) пам'яток, їх вивчення, систематизація й опис; 2) охорона предметів старовини; 3) популяризація історії й старожитностей через туристичну діяльність, організацію краєзнавчих виставок, співпрацю з молодим поколінням у проведенні туристично-краєзнавчої роботи.

Помітними науковими здобутками ознаменувалися, зокрема, археологічні розвідки товариства. Так, значні археологічні роботи проводились і в околицях Луцька. Так, протягом 1935-1936 років польські краєзнавці Я. Фітцке та З. Леський, які працювали від імені двох згаданих товариств, досліджували городище у селі Горюхине. Ця пам'ятка була поселенням культури лінійно-стрічкової кераміки (за назвою характерного орнаменту). Перебування племен цієї культури на території Волині датувалося дослідниками другою половиною V – початком IV ст. до н.е. Ці ж вчені виявили в селі Коршів (сучасного Луцького району) багатошарове поселення неолітичного часу стрижівської і тшинецько-комарівської культур.

У 1936 році Я. Фітцке проводив археологічні розкопки в урочищі Гребеньки (поблизу Коршева), де дослідив курганне поховання стрижівської культури. Під курганням насипом висотою 1,3 метра та діаметром 13,5 метра виявлено 4 скорчені кістяки, що лежали попарно з обернутими один до одного ногами. Небіжчики були орієнтовані головами на схід і захід. Поховальний інвентар складався з мідних прикрас: підвіски, діадеми у вигляді стрічки та трубчастих сережок.

Під керівництвом Я. Фітцке у 1937 році проведено системне дослідження могильника стрижівської культури у містечку Торчин: було відкрито 19 первісних поховань цієї культури, що дало змогу одержати вагомий археологічний матеріал. У звіті гуманістичної комісії Волинського товариства приятелів наук про її діяльність впродовж 1935 – 1937 років зазначалося, що інвентар цього могильника був представлений керамікою, крем'яними ножами, серпами, наконечниками списів і стріл, кістяними проколками, мідними кільцями, амулетами з ікла кабана [11; 9, 7]. На підставі таких археологічних знахідок, як керамічний посуд, кістяні і металеві прикраси вдалося виділити два археологічні періоди цієї культури: епохи пізнього енеоліту та епохи ранньої бронзи. Торчинський некрополь належав до однієї з головних стоянок стрижівської культури.

У цьому ж році Волинське товариство приятелів наук проводило розкопки і в Кременецькому, Костопільському та Ровенському повітах. Об'єктами дослідження вчених стали кургани. Найцікавішим виявився курган у селі Буглів Кременецького повіту. У кургані містилося поховання жінки у незвичній формі (голова відірвана від тулуба). Начиння могили представлене глиняним кубком і двома срібними перстенцями [22, 226-227]. Археологічні розкопки у Костопільському повіті довели, що реліквії, знайдені тут – рубила, відщепи, рогові сопілки, кістяні шила – репрезентували добу палеоліту. У селі Забороль Ровенського повіту археологи виявили стоянки пшеворської культури. На території Волині їхні пам'ятки з'явилися в I ст. до н.е. внаслідок переселення частини пшеворських племен з північно-східної Польщі у басейни рік Західний Буг, Стир, Горинь, Стохід. Знахідками дослідників став глиняний посуд (уламки горщиків, мисок, кухлів), а також залізні наконечники списів, жіночі прикраси, пряжки (фібули) та інші речі повсякденного вжитку.

Таким чином, досліджуючи споріднені археологічні культури – стрижівську, тшинецько-комарівську, пшеворську та ін., члени Польського товариства приятелів наук доводило етнічну спільність польського й українського народів, їх історії, культури. Воно

відштовхувалося від того, що під археологічною культурою розумілася сукупність пам'яток, які мають спільні риси, наявні на якійсь цілісній території, належать до одного часу й пов'язуються з конкретним етносом-народом. Члени товариства стверджували, що певний археологічний культурі відповідає певний етнос. А, відповідно, через вивчення типів жител, прикрас, поховального одягу, форм та орнаменту глиняного посуду, звичайів робився висновок про спільні етнографічні риси польських і українських племен, що опосередковано слугувало польській стороні вагомим аргументом для обґрунтування „правильності” входження Західної Волині до складу Польщі.

Щодо етнографічних досліджень, то збиранням відповідного матеріалу особливо плідно займалося Волинське товариство приятелів наук, зокрема, члени Товариства доктор О. Яворчак і Г. Міушинський [21, 168]. О. Яворчак вивчав проблеми польського осадництва у Любомльському повіті, цікавився такими національними меншинами як караїми та цигани, які проживали на Волині. Етнографічні і демографічні дослідження волинських караїмів проводив й О. Марткович. Я. Гоффман описував звичай випікання хліба у місті Горохові, селах Жабокрин та Бринів Дубенського повіту. Краєзнавці зібрали велику кількість світлин, близько 200 з яких зображали зразки одягу, їжі, особливості бджільництва, рибальства, стародавні споруди [14]. Досліджувалася й народна кераміка. Ця робота була особливо плідною у 1937 році, коли вивчалися керамічні осередки Волині – села Кульчин Луцького і Рокита Ковельського повітів. Члени Товариства розробляли анкети про народні звичаї Волині [10, 6]. В галузі етнографії гуманістична комісія Товариства співпрацювала з Львівським науковим товариством, зокрема з професором Ф. Буяком, який проводив дослідження історичної демографії Волині, і професором П. Домбковським, який спеціалізувався на вивченні дрібношляхетського осадництва на східних землях.

Різносторонній характер носила археографічна діяльність Волинського товариства приятелів наук. Члени товариств інвентаризували волинські архіви та приватні збірки, проводили в архівах

пошук матеріалів з історії Волині, налагоджували співпрацю з архівними закладами Другої Речі Посполитої [9, 1]. Так, у 1935 році вони провели архівні пошуки у церквах сіл Байова та Несвіч Луцького повіту, римо-католицькому костелі у селі Тайкури Здолбунівського повіту, прийняли на опрацювання документи Дубенського міського архіву та архіву князів Острозьких з музею Острога. Були зроблені поїздки до Кременця, Почаєва та Вишнівця. У 1936-1937 роках Волинське товариство приятелів наук інвентаризувало приватні документи родини Гротовських, архівні матеріали Ковельської державної гімназії, ознайомилось зі станом залишків архіву Ходкевичів у Млинові, переглянуло архіви Хрестовоздвиженського братства у Луцьку, церкви у Дубровиці Сарненського повіту, римо-католицького костелу Турійська Володимирського повіту, костелу у Радехові Любомльського повіту [4, 2]. Товариство працювало також з рукописами бібліотеки римо-католицької капітули у Луцьку, прийняло 31 акт волосних судів.

Одним із напрямів історико-краєзнавчої та пам'яткознавчої діяльності Волинського товариства приятелів наук і водночас вагомим їх засобом утвердження польської культури на Волині можна вважати туристично-краєзнавчу роботу. [5; 6]. Вона здійснювалася шляхом організації відповідних маршрутів, проведення краєзнавчих екскурсій, підготовки екскурсоводів, керівництва чи здійснення опіки над діяльністю громадських – особливо молодіжних – краєзнавчих осередків тощо. Метою цих заходів було, зокрема, виховання населення, насамперед молоді, у дусі тверджень про Західну Волинь як складову Польщі, заклик вивчати регіон в історичному закономірному зв'язку з минулим Другої Речі Посполитої.

У 1935 році Волинське товариство приятелів наук організувало поїздку на свято виноградозбирання до Заліщиків Тернопільського воєводства за маршрутом Луцьк – Дубно – Броди – Підгірці – Золочів – Тернопіль – Микулинці – Теребовля – Копичинці – Чортків – Гірне – Залішки з відвідуванням костелу, інших пам'яток архітектури [8, 38].

Отже, товариство проводило екскурсії в основному серед молоді з відвідуванням старожитностей польської й української ар-

хітектури. Особливістю екскурсій було те, що вони визначалися обширною географією, тобто охоплювали територію кількох воєводств.

Таким чином, підсумовуючи доробок Волинського товариства приятелів наук, можна стверджувати, що воно зробило помітний внесок у дослідження й популяризацію історії та пам'яток краю. Звичайно, вивчення історії та пам'яток Волині проводилось ним у пропольському дусі. Проте така діяльність все ж слугувала розширенню наукових відомостей про регіон, а також збереженню частини його культурних реліквій, які й дотепер складають безцінне надбання українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 2, спр. 96.
2. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 2, спр. 127.
3. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 2, спр. 1032.
4. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 2, спр. 1033.
5. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 2, спр. 1037.
6. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 9, спр. 1842.
7. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 9, спр. 2025.
8. Державний архів Волинської області, ф. 158, оп. 1, спр. 705.
9. Державний архів Рівненської області, ф. 160, оп. 1, спр. 30.
10. Державний архів Рівненської області, ф. 160, оп. 1, спр. 45.
11. Державний архів Рівненської області, ф. 160, оп. 1, спр. 70.
12. Державний архів Рівненської області, ф. 160, оп. 1, спр. 75.
13. Дублянський А. Волинське товариство приятелів науки / А. Дублянський // Українська нива. – 1936. – 13 вересня.
14. Потапчук Л. Волинські друзі науки / Л. Потапчук // Волинь. – 1995. – 28 лютого.
15. П'ясецький В. Е. Видавнича діяльність Волинського відділення Польського Краєзнавчого Товариства в 1927-1939 роках / В. Е. П'ясецький // Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи. Тези доповідей та повідомлень II регіональної „Велика Волинь” і VI обласної історико-краєзнавчої конференції, 8-10 жовтня 1992 року. – Луцьк: Б.в., 1992. – С.10-12.
16. Archiwum Akt Nowych (далі – AAN), zesp. 3, sygn. 117.
17. AAN, zesp. 14, sygn. 274.
18. AAN, zesp. 14, sygn. 7005.
19. AAN, zesp. 14, sygn. 7006.

20. Kowalczyk I. Powołanie i działalność Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości z perspektywy siedemdziesięciu lat . / I. Kowalczyk // Ochrona zabytków. – 1978. – № 2. – S. 99-103.

21. Nieć U. Naukowy ruch na Wołyniu / U. Nieć // Ziemia Wołyńska. – 1938. - № 1. – S. 168.

22. Sulimirski T. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Małopolsce Wchodniej i na Wołyniu / T. Sulimirski //Sprawozdanie z czynności i posiedzeń PAU. – 1937. - № 8. – S. 226-227.

